

Szabadon szolgál...

Kultúráról és hatalomról (nemcsak) középiskolásoknak

Ha elfogyunk, hát miért jöttünk?
S ha jöttünk már, miért a nagy gond?
Miért a sok bús bölcs közöttünk?
Itt Valaki kormányoz.
(Ady Endre: Egy avas kérdés)

A főszerkesztői fölhívás, amely összetett nemzeti önképünk szakszerű viviszekciójára, készen kapott identitáselemeink hitelességének és aktualitásának minőségellenőrzésére szólít, vonzó alkalmat ad a szakmáját közszolgálatnak tekintő történész-kutatóknak arra, hogy igazolja társadalmi hasznosságát. Kedves értelmiségi kötelesség szembesíteni a közbeszédet a tudomány napról napra gazdagodó tárházának aktuálisan hasznosítható kincseivel, szólni a politika állítólagos mesterségének¹ eszköztárába tartozó sematikus történelemértelmezésekről,² esetünkben tudományos hitellel értekezni a nemzettudat organikus alakulásáról, formáiról és deformálódásairól. Azt is mondhatnám: ha találó az alkalom, a munka jutalma magában az írásban van. Elmerülni ismeretterjesztő szándékkal egy elfeledett kor archetípusaiban és sztereotípiáiban, kontrasztot, tükröt kínálva mai sorskérdések értelmezéséhez, vagy közkedvelt mai nézetek hibáit a megismert múlt tanulságainak fegyverzetében megostromolni – többet jelent ujjgyakorlatnál a dolog erkölcsi tétje miatt, a beszédhelyzetet egy szellemi katedra éthoszéával azonosítja, megtiszteltetés.

A kérdés közéleti összefüggései azonban nyomasztanak. Elég-e korunk intellektuális és politikai krízisének csupán jól ismert tüneteire rámutatni, bármily történelmi kontextus példájával vagy kontrasztjával, akármily veretes és mély értelemben is? A „Mít kell tenni?” kérdésének erkölcsi terhe nem a tudományos újdonságok, hanem a fundamentális igazságok felé vezet – nem az ismeretlen, hanem a köztudomású alapigazságok aktuális újraértelmezése felé. Ahhoz a közbeszédhez, amely a hatalomnak a közös tudaton hagyott lenyomatait vizsgálja – vagyis e lapszám fő kérdéséhez és a rá adható feleletekhez –, szükséges egy

TEVELŐ ARATÓ GYÖRGY (1986) történész, levéltáros, a *Hitel* szerkesztője.

- 1 Vukan Kuic[s]: Bevezetés. In Yves R. Simon: *Tekintély és társadalom. Az autoritás fogalma*. Bp., 2004, Szent István Társulat, 16.
- 2 „A politika gyakorlása mindenkor összeegyeztethetetlen a jelentések pontos vizsgálatával.” T. S. Eliot: *A kultúra meghatározása. Jegyzetlapok*. Bp., 2003, Szent István Társulat, 12.

olyan alapmagatartás, amelyre egyszersmind valamennyi emberi közösségnek és különösen a nemzetnek – mint öröklésen alapuló történelmi jelenségnek – is ontológiai szüksége van. Ezért ez az írás ennek az alapmagatartásnak a nemzettudattal kapcsolatos felelősségét firtatja. A magyar nemzettudat meghatározó elemei közül nem a toposzok és folyamatok, hanem a cselekvő karakterek típusai közül választott ki egyet, és nem történetiségében, hanem létének jellegében és a nemzettudattal való összefüggésében vizsgálja tárgyát. Írásom a hivatását közszolgálatnak tekintő bölcsészséről szól.

*

A dolog igazi tétje valójában nem tudományos, hanem etikai. A feladat innen-től két-háromszorosan nehéz: tudomány, etika és közélet találkozásának terepét kísértetni nem biztonságos foglalatosság. Az így vizsgált dolgok vonzó- és húzóereje erősebb az embernél – a keresett haza, mint cél, a magasban van, kérdéseink tétje szempontjából pedig mélyről indulunk. Hogy a radikális megoldások publicisztikai buktatóit elkerüljem, s igyekezzem megfelelni Csoóri Sándor *Hitel*-indító eszményének („radikalizmus helyett itt csak a mindenre kiterjedő gyógyítás segíthet”),³ azok felé a dolgok felé fordulok, amelyeket éppen ismerős voltak rejt el figyelmünk elől. Statikus és személytelen tények helyett a hivatásszerű cselekvés közösségépítő történelmi szerepét törekszem megragadni. Nem a múltat kívánom értelmezni a jelen szemszögéből,⁴ hanem azt az éthoszt keresem, amely a kultúrával foglalkozó társadalmi szerepben rejlik, és amely éthosz megélésének tétje van az emberi közösségek élete szempontjából – a nemzeti karaktert manipuláló mindenkori politikai törekvések helyes kezelésében is. Választásomat igazolja a múltnak az az öröksége, amely közösségi karaktert épít és meghatároz (tehát organikus és törvényerű): mert egyetlen európai nemzet sincs, amelynek közös tudatán más karakter nagyobb nyomot

3 Értelmező szövegkörnyezetében: „Mi..., akik egy lap segítségével nemcsak a politikai s hatalmi rendszert akartuk megváltoztatni, hanem a magyarság megromlott életöztönét, stílusát, lelkületét [...], nekünk már nincsenek kockáztatni való tartalékaink, mert mi már minden elveszthetőt elveszítettünk. Már-már magunkat is. Radikalizmus helyett itt csak a mindenre kiterjedő gyógyítás segíthet. A lélek és a tudat fokozatos erősítése – követhető és válalható célokkal. [...] A nemzet idestova fél évszázada megint nem tud közel férfközni saját igazságaihoz, botlása természetéhez és saját akaratabázisához. [...] Szeretnénk, ha ez a [...] lap a helyzetfelismerés fokozatosan tisztuló lapja lehetne. [...] Meg kell kísérelnünk a veszteségeinket átváltoztatni nyereséggé. [...] A helyzetfölismeréshez azonban sokféle dolog kell. Nyitottság. Bizalom, erkölcsi előlegek. Hit. Hitel. [...] Nekünk az élet hitelét, a szavak hitelét, a lángok, a romok, a vér mocscai közé került ember hitelét is vissza kell szereznünk.” Csoóri Sándor: A visszaszerzés reménye. *Hitel*, 1988/1, 4.

4 „A múlt másságán keresztül önmagunk megértésére törekszünk. E megértés során azonban, ahogyan mi is, úgy a múlt [értsd: a múltból alkotott szubjektív kép és közfelfogás – T. A. Gy.] is változik: újraírjuk, újraolvassuk. Mindent, amit a múltból mondunk, saját magunkról mondjuk, míg a múltba merülünk, felfedezzük saját énkünk új lehetőségeit.” Szentpéteri Márton: Perújrafelvétel. Javaslat Thaly Kálmán rehabilitálására. *Iskolakultúra*, 2001/4, 10.

hagyott volna az elmúlt században, mint az írás és nevelés révén „politizáló” értelmiségé, illetve az a társadalomtörténeti tendencia, amely a nemzeti jelleg alakításában ezt a hivatást meghatározóvá tette.

Egy ilyesfajta töprengés eredményeit eredetileg egy jó egyházi iskola pályaválasztási napján összegeztem. Szókratész óta biztosan tudjuk, hogy az értelmiségi hivatás gyakorlására a legszebb és legmértőbb terep a nevelésé. Úgy gondoltam, itt veszélyeztetik legkevésbé a gondolatmenet tisztaságát és befogadhatóságát azok a külső tényezők, amelyek a közéleti téttel rendelkező kérdésekről szóló vitákat elaljasítják közönség és előadó részéről: a félelem és a lözsongosítási kényszer. Előadásom előre megadott címében szándékosan, nyíltan és egyszerűen bevallottam, hogy a bölcsész pályát akarom népszerűsíteni. Szókás szerint a hallgatóság – 17-19 éves kamaszok – egy sor más szakma egyidejű népszerűsítő ismerttetése közül választhatott: ilyenkor a hegymászástól a kriptovaluta-termelésen át a rákkutatásig talán minden terítékre kerül. Az én előadásomon nem tömegeltek a diákok – az érdeklődés megfelelt a mai magyar végzős gimnazisták továbbtanulási (felvételi jelentkezési) irányultságának; okkal vártam tehát válogatott, elszánt hallgatóságot. Mielőtt beléptem a terembe, módomban volt egy pillanatra úgy fölmérni a társaságot, hogy ők nem láthattak engem. Érdekes volt az a bizonytalanság, amelyet a különböző korú és közegből jövő gyerekek tartásában és tekintetében láttam: nem tudom másra vonatkoztatni, mint arra, hogy kételkedtek abban, összefügg-e valahogy reálisan az általuk választott előadás témája és leendő pályaválasztásuk érdekrendszere, végső soron érdeklődésüknek van-e az élet szempontjából értelme. A beszélgetés végére azonban ez a feszélyezettség eltűnt: ifjú hallgatóim felszabadultnak és boldognak látszottak (pedig nem beszéltem rövidebben annál, amire föl voltak készítve). Amikor Papp Endre fölhívásában ezt olvastam: „Korunknak van egy kényszerűen szatirikus arculata is: ez a tehetetlenség gúnyba csomagolása” – gimnazista hallgatóim kezdeti bizonytalansága jutott eszembe. Ha sikerülne azt a tehetetlenségünket, amelyet összetartozás-tudatunk kihívásaival kapcsolatban mi érzünk, néhány lap elolvasásának erejéig nem a figyelemelterelés, hanem az erkölcsi beleélés erejével fölszabadítani, vagy legalább iróniává finomítani a tehetetlenség becsomagolására használt gúnyt, előadásom továbbbirt változata máris elérte célját.

*

A magyar nemzettudat eredeti származási, majd vallási (konfesszionális), majd valamikor a XVIII. század közepe környékén alkotmánytudatúvá és -védővé (konstitucionálissá, jogi természetűvé) átbillenő jellegeiből a reformkor hatására a XIX-XX. században elkezdett kulturális nemzettudattá átalakulni. Ez azt jelenti, hogy (minden erős korábbi jellemzőjének megtartása mellett) meghatározóvá egy olyan szellemi csomag vált benne, amelynek kialakításában és művelésében a főszerep az irodalomé, majd – a tudomány intézményeinek és módszertanainak differenciálódásával – a történeti és antropológiai jellegű szakágaké lett

(történelem, néprajz, földrajz – ekkor még bölcsész tudomány, archaeológia – ekkor még művészettörténet és régészet együtt stb.), valamint az építő- és képzőművészeti közbeszédé. Kossuth politikai karrierjének egyik legfontosabb alapja a *Pesti Hirlap* szerkesztése volt, ami a kor mércéjével irodalmi tevékenységnek számított.⁵ A hetente kétszer megjelenő *Pesti Hirlap* szellemi (nyelvi, irodalmi, tudományos) színvonalához képest a mai heti- és napilapok világa egyenesen letaglózó. De Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Széchenyi István vagy Petőfi Sándor munkásságával, szerepvállalásaival is példázhatnánk azt, ami majdan/hajdan a XX. században a *Nyugattal*, a népi írókkal, 1956-tal, a rendszerváltozás előkészítésével és első kormányával is igazolható: a magyar közönségi tudatnak és a történelem színpadán mutatott teljesítményének alakításában a gondolkodó-író-olvasó-nevelő foglalkozások, vagyis a bölcsélettel foglalkozó értelmiség szerepe elsődleges volt.

Király István irodalomtörténész 1977-ben a televízió képernyőjén egy irodalomnépszerűsítő műsorban arra a kérdésre, hogy „Mivégre olvassunk hát verset?“, így válaszolt. „Rossz lenne az, ha az ember csak egy négy fallal körülvett szobában lakna, és nem lenne otthona, rossz lenne az, ha csupán egy országhatároktól körülfogott területen élne, és nem lenne hazája, és rossz lenne az, ha csak szexuális élet lenne, és nem lenne szerelem.”⁶ Mivel több az otthon a lakásnál? A haza a lakott területnél? A szerelem a testi együttlétnél? A közös nevező egy szó: szabadság. Ez a tétje a versolvasásnak. Ez a műsor 1977-ben hangzott el, abban a rendszerben, amelyben hallgatásra és sorsának elhallgattatására ítélték több millió határon túli magyart, amelyben százezrek váltak földönfutóvá idehaza, és amelyben a nemzettudat történelmi hagyományairól csak a traumák beteges, komplexusos kisebbitésével lehetett szólni; a március 15-i bölcsészkarri rendőri oszlatások és a kádári bitófák árnyékában, egy háromszorosan gyűlölt keleti despotizmus lánctalpasainak motorzajában. Ebben a tévéműsorban, egy diktatúra kellős közepén egy bölcsész az irodalom segítségével a szabadságról beszélt: elmondta, hogyan érezheti magát otthon az ember a világban, mindezt úgy, hogy nem mondta ki a szabadság szót, mégis egy egyszerű, provokatív, már-már pimasz kérdésből a nemzettudat diktatúrákon átívelő hagyomány-összefüggéseit jutott általa.⁷ Egy másik irodalomtörténész, Kiss Ferenc

5 Szerkesztői búcsújában maga Kossuth így írt: „mint tény áll előttem, áll a nemzet előtt: hogy e honban még egy igénytelen, egyszerű polgár, hogy az irodalom egy harczosa még ily pártfogásban nem részesült, mint a minővel negyedfél éven át nemcsak nem csökkenve, sőt utolsó perczig mindig növekedve, e nemzet engem pártfogolt vala. Köszönöm neked, oh hon, lángoló hálaérzettel köszönöm e pártfogást.” *Pesti Hirlap*, 1844. június 30. (365. szám), 443.

6 N. Pál József: Emlékezés, számvetés – huszonnyolc év után. Király István naplójának ide-oda lapozgatása közben. *Hitel*, 2018. március, 56.

7 A gondolatmenet értékéből és hatásából mit sem von le az, hogy Király a kommunista diktatúrával hogyan kollaborált, és mi volt a közismert, ma már vállalhatatlan véleménye 1956-ról. Bár Király ambivalens személyiségének és karrierjének vizsgálata nem érdektelen tárgyunk szempontjából, terjedelmi okból erre nem térek ki.

ezt így fogalmazta meg Nagy László költői teljesítménye kapcsán: „A költészet legnagyobb esélye, hogy a mikrorészecskékre darabolt világot összefogja, elemeit, tüneteit a lényeg vonatkozásában tükröztesse.”⁸

Ennek a művészetre vonatkozó tétjéről kortársunk, Falusi Márton költő pedig így vélekedett: „Látjuk, hogy mivé válik az a világ, amelyből a művészet visszavonul: személyiségőrző felelősségét a tudományokra és a szórakoztatóiparra, közösségformáló hatalmát a bürokratikus szakpolitikákra, világmagyarázó erejét, holizmusát az ideológiák opportunizmusára ruházza át. Filozófiai megközelítések is inaskodnak ahhoz, hogy mindez így maradjon, mindenki végezze a maga dolgát anélkül, hogy a másikéra rálátna. A művészet itt a puszta dekoráció.”⁹ Kinek lehet érdeke az, hogy dekorációvá váljék az elmesélhetetlen (azaz történetiséget nélkülöző, hiszen belső tapasztalatra építő), lelki jellegű dolgokat érthetővé tévő művészet? Kérdezzünk vissza Falusival: „Valóban nem volna tapasztalatunk olyan hatalomról ma már, legyen az politikai vagy tudományos természetű, mellyel szemben szuverén személyiségeknek kulturális közösséggé kell szerveződniük?”¹⁰

*

Nemrég – ebben az évtizedben történt – felelős szakpolitikus, egyszersmind egyetemi tanár szájából hangzott el (a pártpolitika üzérkedő világában egyébként sem ismeretlen) tétel: a bölcsészet és a kultúra nem termel értéket, egyszerűen gyönyörködtetésre való. Hallani lehetett befolyásos tanácsadói köröknek tulajdonítva azt is, hogy a közsférában a béremelést nem szabad a tanárokkal kezdeni, mert ez a tömegek szemében népszerűtlen döntés volna, a pedagógust senki se szereti. Értelemszerűen következik ebből az a primitív rövidlátás is, amely politikai oldaltól függetlenül rendre visszaköszön a magyar közéletben, hogy a bölcsészkarok nemzetgazdasági szempontból haszontalan intézmények. Miközben a szakszerűség és a jó szándék jegyében megpróbáljuk nem összevetni a nemzetgazdasági szempontból szintén haszontalan korrupció mindenkori mértékével ezeknek az állításoknak a lényegét (kevesen vagyunk a világban, ne veszekedjünk egymással), arra gondolhatunk, mennyi fogalmuk lehet az így vélekedőknek a tanult munkaerő gazdasági jelentőségéről, mondjuk, olyan jelenségeknek, mint innovációnak és szellemi versenyképességnek a gazdasági növekedésben való szerepéről. Pedig – hogy csak ezeknél maradjunk – a történelem és a világgazdaság egyik legnagyobb ívű tanulsága éppen ezek-

8 Idézi: Papp Endre: Kiss Ferenc irodalomszemlélete. In ifj. Kiss Ferenc – Bakos István (szerk.): *Emlékkönyv dr. Kiss Ferenc irodalomtörténész, író, kritikus, tanár 85. születésnapja alkalmából*. [Bp.], 2013, Kairosz Kiadó, 387.

9 Falusi Márton: *Ablak a Pokolra. Vázlat Nagy László jelenlétéről és hiányáról*. In uő.: *Virágvassárnapos zsákbanfutás. Esszék, tanulmányok, kritikák*. [Bp.], 2012, Hittel Könyvműhely–Nemzeti Kultúráért Alapítvány, 348.

10 Uo.

ről a jelenségekről szól. Az emberi civilizáció versenyképességének fordulóit információs forradalmaknak nevezzük. Három volt belőle eddig: a beszéd, az írás és az információrendszerzés/informatika megjelenése. Ez a három civilizációfejlődési és -szervezési lépcsőfok sok ezer évvel követte egymást, azonban közös jellegük, amely a közlés, a kommunikáció minőségéhez kötődik, mégis átfogja az emberi faj egész történelmét. Az emberi civilizációnak azok a részei léptek a fejlettség és a hatalom útján előbbre, ahol adottak voltak a beszéd, az írás és az adatrendszerzés értelmi képességét minél műveltebben fönntartó, differenciáló képességek. Úgymint kreativitás, adaptációs képesség, fantázia, döntési készség, az eszmék megalkotásának a képessége és nem utolsósorban az együttérzés képessége.

Megérkeztünk az európai civilizáció szellemi védjegyéhez, az egyetem nevű jelenséghez és ennek legradicionálisabb, egyben legközösségibb részéhez, a bölcséleti és művészeti képzést nyújtó intézményekhez. Igen, a kör bezárul: ezek a képességek (kibontakoztatott készségek és kompetenciák), amelyek krízis, váltás, válság idején fölvertezik a közösséget a védtelenség, kiszolgáltatottság, meghódítás, alárendelődés és szétzüllesztés ellen, egyénben és politikai közösségben egyaránt a humántudományok tanulmányozása révén fejlődnek ki civilizáció-fenntartó mértékben.¹¹ Az ideáltipikus bölcsész sajátossága: nem más, mint hogy az írott szövegek és gondolati rendszerek folyamatos tanulmányozása révén kialakul benne az a hivatásszerű (professzionális) érzékenység, amelynek a segítségével átlagos döntési helyzetekben is az átlagnál gyorsabban és pontosabban reagál. A szövegekkel való bánás professzionalizmusa átláthatóvá és alakíthatóvá teszi számára a szövetszerűen fölépülő más rendszereket is. Másfelől: ha például Marxra gondolunk, és mindarra, ami filozófia és világpolitika között általa és követői révén összefügg, szinte bőrünkön érezzük, hogyan lehet gondolatokkal és manipulációjukkal százmilliók életére ható eseményeket befolyásolni. Erő és felelősség van a szellem világában otthonosan mozgó emberek kezében, és a tömegmédiá, a propaganda vagy a gondolatrendőrség jelensége (lett légyen ez birodalmi fővárosokból irányított álhírgyáros hackerek serege vagy absztrakt erkölcsi téteket jelző irodalmi fikció) óva int népek országútján meggyökeresedett kis közösségeket attól, hogy lemondjanak arról a „luxusról”, amelyet a fönti képességek tömeges ismerete jelent. Nem luxus ugyanis, hanem a történelmi kényszerpályáktól való megmenekedés záloga – mondhatni tehát, hogy egy közösség létminimuma – az, hogy a nálunk nagyobb vagy helyzetünkkel ellenséges politikai erők zavarkeltése közepette érdekeinkről szabadon, az igazság teljes körű megismerése révén dönthessünk. Ennek lehetősége pedig nemcsak erkölcsi képességektől függ, hanem szellemi rutintól és horizonttól is.

Hogy mi a fölismerhető igazság egy adott politikai helyzetben, az szorosan összefügg a szabadság problémájával. Szabadság nélkül nem lehet kimondani

11 Horkay-Hörcher Ferenc: Mire való a bölcsészettudomány – válság idején? In uő.: *A bölcsészettudományok hasznáról. Esszék, tanulmányok.* [Bp.], [2014], L'Harmattan, 105–119.

az igazságot, ugyanakkor szabaddá az igazság tesz. Nem tudni valamit, vagy egyenesen hazugságokat hordozni magunkban közösségi méretekben, borzasztó bosszút állhat.¹² A szabadság és az igazság, az emberhez méltó élet két nélkülözhetetlen értéke összefügg, föltételezi egymást. S hogy ennek nemcsak egyéni, hanem közösségi tétje is van, sőt: hogy éppen ennek a két értéknek a tanulmányozása mutatja meg igazán, hogy egyén és közösségiség érdekei – mindenféle szélsőséges neoliberais tévtanítással ellentétben – immanensen és hierarchikusan föltételezik egymást, azt tisztázzuk egy életműve oldaláról nem eléggé ismert, ám eléggé gyalázott magyar tudós, Teleki Pál gróf szavaival. Az igazi szabadság, vagyis a legigazibb érték, amelyre az ember törekszik, amely lehetővé teszi, hogy jól érezze magát, elégedett legyen nem csak anyagi értelemben, az tulajdonképpen lelki egyensúly kérdése. Hité: hogy higgyen és bízzék önmagában, közegében és vezetőiben, de legalábbis ne kelljen félnie tőlük. Vagyis a szabadság nem más, mint „az egyes ember és a társadalom bensőségessé válásának” érzése.¹³ Telekinek igaza van: a szabadság érzése erkölcsi közösséget föltételez (kár, hogy kormánypolitikusként jó magyar honfitársainak ebből való kirekesztéséhez tevőlegesen asszisztált). Végül is az ember legalapvetőbb igénye az, hogy közösségben éljen.

Bensőséges, bizalmas viszony egyén és társadalom között? – milyen szomorúan nézhetünk tükörbe ma is. Szétnézünk civilizációnkban, és elmagányosodott, dezorientált, demoralizálódott emberek seregét látjuk. Tömegek nem tudják, mihez kezdjenek magukkal, mi értelme van dolgozni és szenvedni: az élet két elkerülhetetlen állapotától milliók idegenedtek el. Boldogtalanok. A boldogsághoz tudni kell, mit kezdjünk tudással, tehetséggel. És tudni kell azt is, hogy mindnyájan szemek vagyunk ugyanabban a láncban, egy folyamat részei. Magunkban hordozzuk mások DNS-ét: „egy közösség mindig az elődöknek és a később megszületendő generációknak az egysége is”.¹⁴ Ha ennek a hagyományozódásnak, megelőzöttségnek és örökítendőségnak a tudatosultsága megszakad, a közösség megbetegszik és fölbomlik. Ez a nemzethalál, amely összetartozásunk eresztékein gondolkodó nagyjainkat legutóbb a XVIII–XIX. században kísértette. (Ezzel párhuzamosan akkor a magyar nemzettudat radikálisan átalakult, megjelent az államnemzet és a kultúrnemzet koncepciója.)

*

Ha a társadalom alapegységének, a családnak az alapja az embernek az a szellemi-lelki-érzelmi szükséglete, hogy ne legyen egyedül, akkor ugyanez a közösség iránti vágy vezet el – akár származási, akár szellemi/kulturális alapon – a nemzet szükségzerű létéig. Itt kezdődik a történelem. Itt kell az igazságra

12 Tőkéczi László: Szabadság és önkorlátozás. Interjú. www.parokia.hu, 2017. április 19.

13 Teleki Pál: *Európáról és Magyarországról*. Bp., [1934], Athenaeum, 165.

14 Tőkéczi László: A reményteljes múlt. Vallomásrészletek a „Szerelmes földrajz” című televíziós sorozatból. *Hitel*, 2018. április, 5.

és a szabadságra való törekvés etikai alapmotívuma mellé bevezetnünk egy új, igazán emberi jelenséget: az emlékezet fogalmát. Az egyéniségnek és a közösségiségnek egyaránt legfontosabb tudati velejárója az emlékezet, amely életre hívja a hagyományt. „Testemben egy parány sincs abból az anyagból, amiből hét évvel előbb voltam: de ugyanaz vagyok, mert emlékezem. Éppígy: ma senki sem él azokból, akik 200 éve éltek e hazában: de ugyanaz a nép vagyunk, mert emlékezünk”¹⁵ – így tanította ezt Babits Mihály a maga gimnazistáinak egy évszázada, és mi is elmondhatjuk vele: ha igaz, hogy az ember Istenhez és más emberekhez viszonyítva ismerheti meg önmagát, úgy az emlékezet az emberi öntudat alapja. S amint az emberi öntudaté az emlékezet, úgy a közösségi és nemzeti öntudaté a történetiségben rejlő hagyomány. „A nemzet, amelynek nem volna történelme, olyan lenne, mint a gyermek, aki ma nem tudja, mi történt vele tegnap. Létének nagyobb részét: múltját vesztené az ily nemzet, nem volna egy nemzet többé, s minden emberöltővel kihalna, mint az egynapos pillangó.”¹⁶

Ha mindnyájan, emberek részei vagyunk ugyanannak a folyamatnak (mindenki szem a láncban), és ebben való közösségünk tudati jellege az emlékezet-től függ, akkor emberi életünk tétjéről az emlékezet tudományával, a történelemmel többet mondhatunk, mint az orvostudománnyal. Ha a szociális méretű boldogtalanság egyik oka az elmagányosodás, akkor az ebben szerepet játszó hagyományszakadásnak erkölcsi jelentősége van. Lelkileg és testileg egészségtelen, a boldogtalanság és sikertelenség öngerjesztő spiráljában élő emberek közösségében, ahol a hagyományszakadás történelmi ténye az igazság és a szabadság megélhetőségének mérhető hiányával és az idegenség/elidegenedettség érzetével egyszerre van jelen, a gyógyításnak (egyén és közösség beágyazásának a társadalomba és a történelemben) szellemi része nem alapulhat máson, mint minél több tudati, emlékezeti szálnak a múlthoz történő visszakötözgetésén. Ennek hitelessége az emlékezet és a hagyománytőke szakszerű vizsgálata révén lehetséges.

Az emberi civilizáció emlékezetének „gondnoki” hivatása a történelemszázadok történelmének feladata a hagyománytőke őrzése, ellenőrzése és gyarapodásának hiteles értelmezése. Munkájának közvetett tétje az igazság, szabadság és szolidaritás érvényesülése a társadalomban. A történelemszázadok történelmének szolgálata a közösségiség szolgálata. A gondolat nem új: Ibn Khaldún (1332-1406) definíciója szerint a történelem nem más, mint információ az ember közösségi szerveződéséről, vagyis a világ emberi berendezésének, a civilizációnak a tudománya, s mint ilyen, a civilizáció természetének törvényszerűségeit tanítja. Nem túlzás azt mondani, hogy ilyen értelemben a történelem az ember legalapvetőbb igényének, a közösségben való élésnek a tudománya. A történelem koordinátarendszere há-

15 Babits Mihály: *Stilisztika és retorika a gimnáziumban*. Egy tantárgy filozófiája tanulók számára. *Nyugat*, 1910, 3. szám. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00049/01290.htm>

16 Uo.

romtengelyű: a tér és az idő síkja mellett ott van az emberé is. Az emlékezet – a történeti tudományok tárgya és forrása – az, amely ezeknek a közös nevezője.¹⁷ Ez a szakmai hitelesség az a szellemi nehéztüzérség, a naprakész történeti tudás arisztotelészi értelemben vett politikai fölhasználása, amely a daliás könnyűlovasság tündöklésével és elavulásával rokonítható, romantikus alapú, irodalmi jellegű nemzettudatok segítségére siethet a művészetek társadalmi polarizálódása és marginalizálódása idején. A kettő csak együtt értelmezhető – hiszen eredetileg is összetartozott.

*

A kultúrával foglalkozó szakember s szűkebben a bölcész akkor tekinthető hiteles erkölcsi személyiségnek, ha nem csupán megfogalmazza és értelmezi az élet jelenségeit, hanem az ebből fakadó etikai következtetéseket is levonja, és életét ezek szerint rendezi be. Valójában ebben az éthoszhoz való ragaszkodásában (specifikus etikában) van meggyőző szellemi ereje, amely szavának írásban vagy a katedráról másokra ható súlyt ad. De mi az az ontológiai szűkségszerűség, amely egy nemzetet vagy bármilyen közösséget arra indít, hogy ezt az éthoszt és a róla való gondolkodást helyén kezelje: ne köldöknézésnek és nélkülözhető luxusnak, hanem a közösségi lét sine qua nonjának tekintse? Rejlik-e a dologban objektív igazság, vagyis olyasmi, aminek fölismerése által (jóváhagyó emberi tekintély nélkül: társadalmi szokás, szemtanúk, szakemberek, tanárok hatása nélkül is) megnyugodhatunk létezésének helyességében, és akarjuk kiteljesedését? Lássunk az eddigiek után egy utolsó történetet a múltból.

Nyolcvan éve, 1938. Szent Mihály napján, szeptember 29-én Neville Chamberlain brit miniszterelnök Münchenben megegyezett Adolf Hitlerrel, hogy bizonyos területi foglalásokért cserébe, amelyek fölött Nagy-Britannia szemet huny, a náci birodalom nem terjeszkedik tovább az angolok által őrzött európai politikai egyensúly kárára. Hazatérve, Chamberlain a hestoni repülőtéren hatásvadász nyilatkozatot tett, kezében lobogtatva a Hitler által szignált szerződést, és kijelentve, hogy Anglia és Németország közt újabb fegyveres konfliktus nem törhet ki. Chamberlainnek ezután a beszéde után Frank Laurence Lucas klasszikafilológus, író és irodalomkritikus, a cambridge-i egyetem tanára aláírásgyűjtő kampányba kezdett Chamberlain ellen, mert a miniszterelnök leült tárgyalni az európaiság megcsúfolójának tekintett, a brit politikai hagyományok szerint csirkefogónak számító, az emberiség legaljasabb rendszereinek

17 Vö. Marosi Ernő: Művészettörténet – az emlékezés tudománya. Mindentudás Egyeteme, I. szemeszter, 2002. október 14. www.mindentudas.hu (2019. január 5.) „(a Laokoón-szoborcsoport) annyiban emlék, amennyiben bennünket egy olyan emberi- és világgállapotra emlékeztet, amely régóta a történelmi múlté, de amely – Winckelmann meggyőződése szerint – mégis örök eszményként lebeg a modern ember szeméi előtt”. Köszönöm Mezei Emesének, hogy fölhívta figyelmemet az előadásra. A professzor a Laokoón-szoborcsoport tudományos megítélésének változó történetéből kiindulva megállapítja, hogy a tárgyiasult emlékből levonható történelmi tapasztalat eszmények korszerűségének megítéléséhez járul hozzá.

egyikét működtető diktátorral. Az íveket nagyrészt bölcsészoktatók írták alá – műszakiak, természettudósok nem sokan. Nem hihetjük, hogy a derék praktikus „dögészek” Chamberlaintól való félelmükben tartózkodtak volna a politikai demonstrációtól. Sokkal inkább azt gondolhatjuk, hogy ők nem láttak valamit, amit a klasszikus ókori kultúra szövegein edződött „scholar”-ok zsigereikben hordoztak.¹⁸ Egy esztendő sem telt bele, Hitler fölérte az egyezményt, elfoglalta Csehszlovákiát, bevonult Lengyelországba is, és Anglia hadat üzent a Német Birodalomnak. Kitört a második világháború. A szerződés aláírásának hátterében álló chamberlaini politika, az engedmények és kiterjedt európai felelősségvállalás nélkülség megbukott, Angliának pedig hosszú éveket kellett végigküzdenie Winston Churchill vezetésével történelme egyik legvéresebb és legkönnyesebb háborújában. A Lucas professzor íveit aláíró tudósok az antik drámákból megtanulták: a zsarnok természete mindig ugyanaz, és nincs olyan történelmi helyzet, amelyben a tragédia és az erkölcsi szembesítés alól kivonhatnánk magunkat akkor, ha az isteni törvények ellen akár hatalmi okból, akár létérdekből, akár romlottságból vétünk.

Nem minden tehát a haszon, az aktuális politikai érdekek látszó siker. A siker valójában a történelmi léptékű tanúságtétel lehetősége. Ehhez pedig bölcsességre is szükség van, s az ennek megszerzésére törekvő ember tanítómestere a bölcsész. (Az európai kultúra egyik gyökerét jelentő antik szellemi hagyomány szerint ő az az ember, aki közvetít a bölcs és az emberiség között; célja a bölcsesség elérése, és ezt mások tanítása révén éri el, miközben tanítványai is közelebb jutnak a bölcs életállapothoz.) Mi ad hitelt egy bölcsész szavának? – kérdezem ismét. Lehet, hogy ha a hitel szót nem a pénzzel és a visszaadandó kölcsönrel rokonítanánk, hanem etimologikusan értelmeznénk, vagyis a hitre vonatkoztatnánk, egyéni és nemzeti identitásunk is közelebb kerülne ahhoz az állapothoz, amelyben a válasz nemcsak érvelésnek tűnik, hanem meggyőződéssé is alakul.

A tét Magyarország szempontjából nem kicsi. Alighanem igaza volt Bogárdi Szabó István püspöknek, amikor azt hirdette,¹⁹ hogy az ide vezető út munkájában önkéntesen is leginkább csak elégni lehet, mert sokkal nehezebb lesz a darabjaira szaggatott magyar világ szellemi újjáépítése, mint anyagi foltozgatása. A történelmi tudat útvesztésére a szellemi gyógyír életünknek a hagyományba való visszaszervesítése. A fönti okoknál fogva ez nem egyszerűen szakmai kérdés, ez hivatás választása: olyan szerepé, amelynek viselője készen áll cselekvő módon viszonyulni közösségéhez, és részt venni az erkölcsi értelmű kiigazítás mindig időszerű munkájában.

*

18 A történetre ld. Faludy György: Klasszikus műveltség. In uő.: *Jegyzetek a kor margójára*. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/FALUDY/faludy00691_kv.html (2019. január 5.)

19 Bogárdi Szabó István: Tőkéczi László (1951–2018). <https://www.parokia.hu/hirek/v/a-robotos/> (2019. január 5.)

Nos, ez a lelki attitűd néha leleplező lámpásgyújtogatást jelent, máskor fájdalmas áldozatot. Nem véletlenül fantáziáltak évszázadokon keresztül a latin-német kultúrkör egyetemi világában arról, hogy a bölcselkedő ember, a „deák”, a tudományt kísérő gondolkodó a mitikus szalamandrához hasonlítható, amely tűzben él, de soha meg nem ég, amíg ég a tűz. Tübingentől Selmecebányáig rengtek az egyetemi, akadémiai, kollégiumi, káptalani burzák refektóriumainak falai a Salamander szertartásának karddal vezényelt latin áldomásaitól.²⁰ A mi vallásunk intellektuális vallás. Egyik alapszava is a könyv többes száma. A szellemi tartalom, a kultúra iránti igény nálunk nem a társadalmi fejlődés egyik lépcsőfokán megjelent szocializációs termék és nem egy technológiailag vezető szerepbe jutott civilizáció kortünete. Vallásunk tradicionalista jellege Jézushoz és az utolsó vacsorához kötődik, amelyben a hálaadás (eucharistia) az emlékezés (anamnesis) gesztusával kötődik össze („Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!”). Hitünk középpontjában álló Istenünk a megváltás előestéjén az ő eukarisztikus megvallásának, a keresztény vallásnak a jelentőségét az ő emlékezetének a fönntartásához kötötte hozzá. Mi tudjuk: aki jól emlékezik, az eljut az Úr asztaláig, s számára mindig van remény.

A mi vallásunk intellektuális vallás. Másik alapszava az ige, a Logosz. Amikor a később egyetemeket alapító kereszténység elterjedt a Római Birodalomban, tanításai hirdetésére a két korabeli világmagyarázó gondolati rendszer közül nem a mítoszt, hanem a filozófusok alapfogalmát, a logoszt választotta.²¹ Hogyan is tehetett volna mást, ha azt akarta sugallni, hogy tanítása igazságáról meg van győződve? Tertullianus frappáns szentenciája szerint Krisztus magát igazságnak, és nem szokásnak nevezte. A legköltőibb evangélium, Szent Jánosé a Logossal kezdődik. Az antik örökség fundamentális jelentőségéről följebb már érveltem. Az európai kultúra másik alapja, a keresztény hit kapcsán ebben az ügyben azt kell elmondanunk, hogy valós történelemben él, mert alapja, az Ige – a szintén kultúraszervező és világmagyarázó mítosszal ellentétben – az emberi időben testté lett. A Logosz a történelemben testesült meg. Az üdvösségnek ezért vannak helyszínei, mint Betlehem vagy az Apó Vilmos püspökre leadott szovjet géppisztolysorozatnak a győri püspökváron ütött nyomai, és ezért függ össze az emlékezet az európai kultúrkörben az erkölccsel, Isten köztünk jelenlevő történetével.

Ezért mondjuk, hogy az olyan közösségek életében, amelyeket nem terhel az emlékezés benuháza, nincsenek történelmi értelemben véve lefutott játszmák.

20 Bevilacqua Borsody Béla: *Magyar Gaudeamus. Régi magyar diákdalok*. [Bp.], [1932], Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége, 15–17. Vitéz Anita: V. C. F. Magyar Hírlap hétvégi melléklete, 2019. január 19. Szerk. Petán Péter. I–III. lap.

21 Pápai Lajos: Mítosz vagy logosz? Megnyitó beszéd a Keresztény Értelmiségiek Szövetségének 2012. novemberi győri jótékonyági hangversenyén. <http://www.jelujsag.hu/mitosz-vagy-logosz> (2019. január 5.) Vö. még Tábor Béla: A blicicizmus két hangsúlya. In uő: *Személyiség és logosz. Bevezető és kommentárok a valóság őstörténetéhez*. [Bp.], 2003, Balassi Kiadó, 203–216.